

MATEJ METERC

EMPIRIČNI PRISTOPI K RAZLOČEVANJU MED NEPAREMIOLOŠKIMI IN PAREMIOLOŠKIMI STAVČNIMI FRAZEMI

COBISS: 1.01

Za raziskovanje meje med paremiološkim in neparemiološkim spektrom lahko uporabimo nekatere sociolingvistične in korpusne pristope. Najprej nas zanima, ali je med govorcii in raziskovalci določena skupina frazemov žanrsko uzaveščena ali ne. Potem se osredotočamo na semantične in pragmatične sestavine, pogostnost v jezikovnem korpusu in na prisotnost ali odsotnost tipičnih paremioloških uvajalnih sredstev. Tako poskušamo razlikovati med enotami, ki spadajo na rob paremiološkega spektra, in tistimi, ki spadajo na rob neparemiološkega spektra stavčne frazeologije. S tem predlagamo empirično ločnico med reki in neparemiološkimi stavčnimi frazemi.

Ključne besede: stavčna frazeologija, paremiologija, rek, uvajalna sredstva, korpusno jezikoslovje

Empirical approaches to distinguishing between the non-paremiological and paremiological sentential phrasemes

Sociolinguistic and corpus-based approaches can be used to study the boundary between paremiological and non-paremiological material. This study primarily examines whether speakers and researchers perceive a certain group of phrasemes as being representative of the (paremiological) genre or not. Second, it examines semantic and pragmatic features, the corpus frequency of these units, and the presence or absence of introductory formulas typical of paremiological units. In this manner it distinguishes units that should be placed at the edge of the paremiological spectrum from those that represent the edge of the non-paremiological spectrum of sentential phraseology. It is proposed that a line be drawn between "sayings" and non-paremiological sentential phrasemes in this manner.

Keywords: sentential phraseology, paremiology, saying, introductory formulas, corpus linguistics

1 RAZPON STAVČNIH FRAZEMOV IN MERA NJIHOVE UZAVEŠČENOSTI

Ugotavljali smo že (Meterc 2016), da se stopnja uzaveščenosti frazemov pri govorciih v precejšnji meri zrcali tudi v stopnji (ne)raziskanosti frazeoloških tipov; uzaveščenost, ki je najmočnejša pri osrednjih žanrih na paremiološkem polu stavčne frazeologije, slabi oz. je odsotna že pri mnogih tipih paremij, o katerih so žanrske predstave čedalje bolj razpršene in šibke (krilatice, splošnice, wellerizmi in antipregovori), najmanjša pa je uzaveščenost neparemioloških (nežanrskih) stavčnih frazemov. Na pomanjkanje sistematičnih raziskav slovenske paremiologije je pred nedavnim opozorila Erika Kržišnik (2013), še širši spekter problematike pa

se nam prikaže, če upoštevamo pragmatični pol stavčne frazeologije (Jakop 2006). Kako široko je polje stavčne frazeologije, kaže dejstvo, da v češkem slovarju stavčne frazeologije pregovori predstavljajo le okoli 10 % gradiva (Čermák 2014: 55).

Predstavili bomo množico stavčnih frazemov iz različnih registrov, na katero smo naleteli med korpusnimi in anketnimi raziskavami za slovenski paremiološki minimum in optimum (Meterc 2014). Večine izmed njih ni v sodobnih slovarskih virih in zbirkah pregovorov in rekov iz druge polovice 20. stoletja. Gre za enote, ki so bodisi neparemiološke bodisi jim paremiološkosti ni preprosto dokazati. Z gotovostjo lahko trdimo, da med njimi ni pregovorov, o prisotnosti rekov in problematiki tega žanra, na katero smo že opozorili (Meterc 2016), pa bomo razmislili v nadaljevanju. Frazeme sopostavljamo, ker želimo izpostaviti njihovo medsebojno razlikovanje po meri pragmatičnosti in referenčnosti oz. modeliranja stvarnosti. Pragmatični opis je lahko sestavni del opisa katere koli frazeološke enote, ne le pragmatičnih frazemov (Kržišnik 2007). Tudi pomenski opis določenih pregovorov bi po našem mnenju moral biti opremljen s takim podatkom, npr. pri enotah *Čas je denar* in *Čas beži* poleg semantičnih opisov (»izraža, da je čas veliko vreden« in »izraža, da čas hitro mineva«) z opisom »izraža spodbudo, da se kaj opravi hitreje«. V korpusni analizi bomo izpostavili semantične in pragmatične lastnosti frazemov, njihovo pogostnost v pisnem in ustnem korpusu ter (ne)prisotnost uvajalnih sredstev ob njih. Osredotočili se bomo na samostalniška (in med njimi posebej na žanrska) uvajalna sredstva, saj menimo, da pričajo o stopnji žanrske uzaveščenosti enot.¹

Neparemiološki stavčni frazemi nimajo žanrskih značilnosti, so pa v spominu shranjeni kot vnaprej izoblikovana poved (Toporišič 1985) in zanje lahko uporabimo ista merila anomalnosti in kombinatorične edinstvenosti kot za preostale frazeme (Čermák 2001: 93). Širokemu spektru neparemioloških stavčnih frazemov se frazeologija in frazeografija tako v slovenskem prostoru kakor tudi v svetovnem merilu posvečata manj kot paremijam in besednozveznim frazemom.² Od leta 2000 pa se je okrepilo zanimanje za to, kar imenujemo sporočanjski (Stramljič Breznik 2000/01) ali pragmatični frazemi (Kržišnik 1994; 2007; Jakop 2006). Zanje so značilni skrajne oblikoslovno-skladenjske omejitve (Jakop 2003: 112) in pragmatični pomen (Kržišnik 2007: 141), ki pomeni ustaljeno in leksikalizirano rabo v točno določenih okoliščinah oz. ustaljeno funkcijo v danem sobesedilu (Jakop 2006: 44). Frazeologi pa opozarjajo (Jakop 2003: 118; Verdonik 2014: 75), da razlikovanje med pragmatičnimi in nepragmatičnimi frazemi ni vedno preprosto, saj so med pragmatičnimi frazemi taki, pri katerih so razvidne tudi referenčne sestavine.

1 Zavedati se moramo dveh vidikov uzaveščenosti – uzaveščene rabe (govorec se v govorni situaciji zaveda, da je uporabil pregovor ali rek) in uzaveščenosti enote na splošno (govorec bi znal žanrsko opredeliti enoto, če bi ga o tem povprašali), ki nas zanima v tem prispevku.

2 V frazeografskem smislu predstavlja izjemo češka frazeologija, ki je s Čermákovim delom *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (2009) dobila obsežen slovar stavčne frazeologije, v katerem neparemiološki del močno prevladuje nad paremiološkim.

2 ANALIZA UVAJALNIH SREDSTEV IN POGOSTNOSTI IZBRANIH STAVČNIH FRAZEMOV V ODNOSU DO PRISOTNOSTI REFERENČNIH IN PRAGMATIČNIH SESTAVIN

V analizo smo zajeli pester vzorec, v katerem lahko preverimo, kako mera pragmatičnosti variira in se prepleta z referenčnimi sestavinami. Med 20 enotami, ki si jih bomo podrobneje ogledali, so frazemi, v katerih prevladujejo pragmatične sestavine, pa tudi frazemi, za katere so bistvene referenčne sestavine in bi jih lahko uvrstili bodisi med žanrsko neuzaveščene reke bodisi med neparemiološke referenčne stavčne frazeme. Zanima nas, katera merila lahko upoštevamo, da bi med temi tipi vzpostavili ločnico. Stavčne frazeme smo v korpusih Gigafida in GOS iskali s preprostimi iskalnimi pogoji, oprtimi na posamezne leme, kakršne smo uporabili in podrobneje opisali že pri ugotavljanju pogostnosti 300 najbolj poznanih slovenskih paremij (Meterc 2014: 88).

2.1 Analiza pomenskih sestavin

Čermák (2009: 1253) poudarja, da je pomen stavčnih frazemov primerljiv s pomenom leksemov, pa tudi s pomenom tekstemov, katerega, kot ugotavlja, jezikoslovje redko sistematično opisuje. Poudarja, da se referenčno sestavino pri njih da določiti šele s konkretizacijo glede na denotat in kontekst. Zaradi komunikativne narave stavčnih frazemov je po Čermákovu oceni opis pomena ustrezen le ob upoštevanju petih sestavin: 1. govorcev, 2. razmerja med njimi, 3. situacije, 4. akcije, ki jo izraža, in 5. nanašanja na sobesedilo (Čermák 2009: 1253). Pomen teh dejavnikov sporazumevanja poudarja tudi Nataša Jakop (2003: 112). V naslednji preglednici teh sestavin pri 20 frazemih združujemo prvo in drugo točko.

Preglednica 1: Razčlenitev pomenskih sestavin

Stavčni frazem, pogostnost in uvajalna sredstva	Govorci in razmerje med njimi	Situacija	Akcija, ki jo izraža	Nanašanje na sobesedilo
<i>Ne me držati za besedo.</i> ^{2a}	Značilno tako za javni kot za zasebni diskurz.	Sogovorniku sporočamo zanj nov podatek.	Relativiziramo točnost podatka ali resničnosti.	Sledi domnevi ali nepreverjenemu podatku.
Gigafida: 52 zgledov, / <i>Operacija uspela – pacient umrl.</i>	Značilno tako za javni kot za zasebni diskurz.	Učinki nekega delovanja so ovrednoteni pozitivno.	Izražamo, da pozitivno vrednotenje učinkov nekega delovanja ne odraža dejanskosti.	
Gigafida: 30, GOS: (znana šala, rek (3), prispodoba, nezrela izjava, tista znana, strategija in manira)				

^{2a} Indice, da gre za obliko, ki se je iz besednozveznega frazema osamosvojila v stavčni frazem, smo že navedli (Meterc 2016).

► Stavčni frazem, pogostnost in uvajalna sredstva	Govorci in razmerje med njimi	Situacija	Akcija, ki jo izraža	Nanašanje na sobesedilo
<i>Ni, da ni.</i> Gigafida: 217, GOS: 5 (geslo, po principu, v splošnem prevodu)	Značilno za zasebni diskurz.	Sogovorniku opisujemo stanje, ki mu ni znano.	Izražamo, da gre za presenetljivo veliko ali raznoliko množico.	Pogosto sledi naštevanju ali nadomesti to, kar sledi.
<i>In še bi lahko našteval (-a, -i).</i> Gigafida: ok. 5400, GOS: 2, /	Značilno za javni diskurz	Sogovorniku opisujemo stanje, ki mu ni znano.	Izražamo, da gre za presenetljivo veliko ali raznoliko množico.	Pogosto sledi naštevanju ali nadomesti to, kar sledi.
<i>To pa še ni vse.</i> Gigafida ok. 1500 (v smislu TV-prodaje, kot pravijo v TV-oglasih)	Značilno tako za javni kot za zasebni diskurz, pogosto v reklamah ali v humorni aluziji nanje.	Sogovorniku opisujemo stanje, ki mu ni znano.	Izražamo, da gre za presenetljivo veliko ali raznoliko množico.	Sledi navedenemu dejstvu ali naštevanju in napove, da še nekaj sledi v naštevanju.
<i>A(li) imaš rep?</i> Gigafida: 3, /	Značilno za zasebni diskurz. Pogosto mlajšemu naslovniku.	Sogovornik pozabi zapreti vrata za seboj.	Izražamo spodbudo k dejanju.	(gre za odziv na konkretno dejanje)
<i>Vem, pa ne povem.</i> Gigafida: 13, GOS: 1, /	Značilno za zasebni diskurz.	Naslovnik pričakuje podatek, ki mu ni znan.	Humorno kljubujemo temu, da bi navedli neki podatek.	Večinoma gre za repliko na vprašanje.
<i>A je še daleč, ata Smrk?</i> Gigafida: 5, (frazo (2), v stilu)	Značilno za zasebni diskurz.	Naslovnik vodi oz. ima podatek o oddaljenosti cilja, ki je lahko splošnejši od zaključka fizično opravljene poti.	Izražamo, da se nekaj že predolgo vleče. Izražamo zanimanje in neučakanost.	Pogosto ji sledi ena izmed dveh ustaljenih replik sogovorca. »Daleč, daleč.« ali pa »Čisto blizu.« ^{2b}
<i>Vozi, Miško.</i> Gigafida: 35, (frazo, klic, v stilu, legendarni stavek)	Značilno za zasebni diskurz.	Naslovnik začenja dejanje ali se odloča zanj.	Izražamo spodbudo na humoren način.	/
<i>Ne moreš/morem verjeti</i> Gigafida: ok. 10.000, GOS: 35, /	Značilno za zasebni diskurz.	/	Izražamo presenečenje.	/
<i>Čao, Miki.</i> Gigafida: 7, GOS: 1, /	Značilno za zasebni diskurz.	Dejanje, ki ga opisuje govorec, se zaključuje z jasnim rezom.	Pospremimo odločen zaključek dejanja.	Po navadi na koncu povedi ali kot zaključek krajše pripovedne enote.

2b Oba dela frazema sta ustaljena; po Čermákovi tipologiji (2001: 441) ta enota spada med t. i. »intersubjektivne frazeme«.

► Stavčni frazem, pogostnost in uvajalna sredstva	Govorci in razmerje med njimi	Situacija	Akcija, ki jo izraža	Nanašanje na sobesedilo
<i>Še ta udarec!</i> Gigafida: 16, /	Značilno za zasebni diskurz.	/	Izražamo nezadovoljstvo in presenečenje.	/
<i>To mi deli!</i> Gigafida: 154, GOS: 2, /	Značilno za zasebni diskurz.	/	Izražamo zadovoljstvo in spodbudo.	/
<i>Moram potrkat.</i> Gigafida: 193, GOS: 2, /	Značilno za zasebni diskurz.	/	Pozitivno vrednotimo neko stanje in izražamo upanje v njegovo ohranitev.	Večinoma kot odgovor na vprašanje, pogosto pa tudi kot odziv na lastno izjavo.
<i>Ostalo je zgodovina.</i> Gigafida: 316, /	Značilno za javni diskurz.	Govorec o določeni tematici ve več kot naslovnik.	Poudarjamo pomen predzgodbe in prepričanje, da je naslovnik seznanjen s preostalim.	Sledi predzgodbi in napove zamolk dejstev, ki naj bi bila splošno znana.
<i>Ura je cajt/čas.</i> Gigafida: 8, /	Značilno za zasebni diskurz.	Nastopi čas, primeren za neko dejanje.	Spodbujamo k dejanju.	/
<i>Šalo na stran.</i> Gigafida: ok 1070, GOS: 3 (z geslom)	Značilno za javni diskurz.	Govorec preide na bolj resno temo.	Poudarjamo humorno naravnost prejšnje izjave.	Sledi šaljivi izjavi.
<i>Malo za šalo, malo zares / za res.</i> Gigafida: ok 1100, GOS: 5, /	Značilno za javni diskurz.	Govorec sporoča neki nov podatek.	Izražamo, da prinaša izjava, ki sledi, poleg humorja tudi tehten podatek.	/
<i>Figo pa x [iks]! Figo.³</i> Gigafida: 262, GOS: 5, /	Značilno za zasebni diskurz.	/	Izražamo nasprotovanje temu, kar je bilo že povedano.	Lahko je v vlogi replike na tujo ali lastno izjavo.
<i>Šaj ni res, pa je.</i> Gigafida: 692 (kategorija (5), tipa (3), v slogu (2), v smislu, geslo, zgodba, zbirka, scenarij, napis, oddaja)	Značilno za javni diskurz, tipično za novinarske žanre.	Opisujemo neko nenavadno ali nepričakovano dejstvo.	Izražamo, da je navedeno dejstvo presenetljivo.	Po navadi frazemu sledi opis presenetljive situacije.

V preglednici našete sestavine bi prišle prav v težnji po čim bolj celostnem opisu v frazeološkem slovarju, kakršnega je v svojem slovarju dosegel Čermák (2009).

2c Gre za primer elipse, s katero nastane enobesedna varianta stavčnega frazema. Problematiki v slovenskem prostoru še ni bilo posvečeno kaj dosti pozornosti, sta jo pa glede čeških frazemov obravnavali Kopřivová in Hnátková (2012: 164).

Razčlenitev pomenskih sestavin nam kaže, da je za enote *Ne moreš verjeti, Še ta udarec, Figo pa x, Čao, Miki, Vem, pa ne povem, Ura je cajt, Vozi, Miško, Ali imaš rep?* in *To mi deli* bistven pragmatični opis. Preostali frazemi močno tematizirajo predmetnost, zato pri njih le pragmatični opis ne bi zadoščal, čeprav so pragmatične sestavine v različni meri prisotne tudi pri njih. V bolj jedrnatem opisu za potrebe splošnega slovarja, ki bi se opiral predvsem na tretji stolpec pomenskega opisa v naši preglednici, bi pri dveh enotah (*A je še daleč, ata Smrk?* in *Moram potrkati*) morali izpostaviti tako pragmatično sestavino oz. odziv na okoliščine rabe kot tudi referenčno semantično sestavino oz. opis okoliščin rabe, pri preostalih pa bi zadoščal le slednji.

Odgovoriti moramo na vprašanje, ali iz tega izhaja, da stavčnih frazemov s prevladujočimi referenčnimi sestavinami ne moremo omejiti le na paremiološke žanre.

2.2 Uvajalna sredstva

Uvajalna sredstva nam lahko koristijo kot indici o žanrski uzaveščenosti enot. Tudi v njihovi razvrstitvi se zrcali ločnica med povsem pragmatičnimi stavčnimi frazemi in stavčnimi frazemi, v katerih so poleg pragmatičnih okrepljene tudi referenčne sestavine. Med zgoraj naštetimi devetimi frazemi, za katere je najbolj primeren pragmatični opis, samo ob frazemu *Vozi, Miško* najdemo nekaj uvajalnih sredstev, ki se nanašajo na izvor tega frazeologiziranega filmskega citata. Med enajstimi stavčnimi frazemi, za pomenski opis katerih bi bila samo njihova pragmatična funkcija premalo, smo pri sedmih našli samostalniška uvajalna sredstva. Glede prisotnosti tipov uvajalnih sredstev se je potrdilo opažanje ob krajši preverbi v okviru razmišljanja o laičnih izrazih za stavčne frazeme (Meterc 2016). Najdena samostalniška uvajalna sredstva so podobna (»geslo«, »fraz«, »po principu«, »v stilu« in »v slogu«) kot pri osrednjih paremioloških žanrih, so pa bistveno redkejša in med njimi ni tipičnih žanrskih oznak (*rek, pregovor, izrek*) z izjemo enote *Operacija uspela – pacient umrl*. Zelo malo samostalniških oznak ima npr. frazem *Ni, da ni* (le enkrat *geslo* in *princip*), ki je sicer dokaj pogost. Bolj pogosta so pri njem opisna uvajalna sredstva kot »lahko bi rekli«, »kot bi se reklo v današnjem žargonu mladih«, »brez slabe vesti bi lahko rekli«, »kot se rado reče« in »saj pravimo«.

2.3 Pogostnost

Upoštevamo, da je bila povprečna pojavitvev paremije iz paremiološkega minimuma v FidaPLUS 101,54 (Meterc 2014: 116). Za korpus Gigafida sicer takega podatka nimamo. Če sklepamo po paremijah *Hiti počasi, Pomagaj si sam in bog ti bo pomagal* in *Pri enem ušesu mu gre noter, pri drugem ven*, ki so se v FidaPLUS pojavile s številom zgledov blizu povprečja (99, 100 in 101), lahko po številu njihovih zgledov v Gigafidi (295, 242 in 158) ocenimo, da se tu povprečje umešča v interval med 200 in 300 zgledi. Zavedati se moramo, da je Gigafida neuravnotežen

referenčni korpus, v katerem močno prevladujejo besedila novinarskih žanrov, kar se gotovo odraža v nižji pogostnosti frazemov, ki so značilni za zasebni diskurz, poleg tega pa moramo ob štetju izločiti ponavljajoče se zglede iz istega vira ter neprototipne zglede, kakor smo storili v okviru doktorskega dela (Meterc 2014: 92–93).

Da mnogi očitni neparemiološki pragmatični stavčni frazemi po pogostnosti prekašajo paremiološke, smo opazili že ob delu s korpusom GOS (Meterc 2015). Povprečna pogostnost neparemiološkega pola stavčne frazeologije je očitno mnogo višja od povprečne pogostnosti paremiološkega, vsekakor pa jo bomo z večjo gotovostjo lahko določili šele na dovolj obsežnem vzorcu najrazličnejših neparemioloških stavčnih frazemov. Verjetno je bližje pogostnostnim intervalom besednozveznih frazemov, za katere je bilo že ob korpusu Fida določeno, da je 10 do 200 zgljedov nizka, 200 do 500 srednja in 500 do 1000 visoka pogostnost (Gantar 2004: 95, 2007: 50).

Razliko med pogostnostjo enote *Ni, da ni* in njenih sopomenk ter nizko pogostnostjo enot *Vozi, Miško, To mi deli* in *Čao, Miki* si razlagamo z majhno zastopanostjo pogovornega jezika v korpusu. Da gre za enote, ki so veliko pogostejše v govorni kot pisni rabi, priča to, da so dobro zastopane v korpusu GOS. V GOS se v povprečju paremija iz minimuma prototipno pojavi 1,2-krat (Meterc 2015). V istem korpusu najdemo očitne neparemiološke (pragmatične) stavčne frazeme v primerljivem (*To mi deli* in *Čao, Miki*) in tudi mnogokrat višjem številu (*Ne moreš verjeti* s 35 zglledi). Tudi frazem *Ni, da ni* se v govornem korpusu GOS pojavi petkrat, kar presega najvišje število prototipnih zgljedov za enoto slovenskega paremiološkega minimuma v njem (*Kar je, je* s tremi zglledi) (Meterc 2015). Vzrok za nizko pogostnost frazemov *A je še daleč, ata Smrk?* in *Ali imaš rep?* poleg prevladovanja v govorni rabi in zasebnem diskurzu lahko iščemo tudi v ožjem razponu referenčnih situacij, ki smo ga kot pomemben dejavnik že obravnavali (Meterc 2014: 119).

Zaradi teh dejavnikov med povsem pragmatičnimi in delno pragmatičnimi enotami iz naše preglednice ne moremo potegniti ostre ločnice, vseeno pa lahko izpostavimo nekaj smernic za razmislek, ali neka enota spada v območje paremiologije ali ne. Če enota po pogostnosti bodisi v pisnem bodisi v govornem korpusu presega pogostnost najpogostejših paremij iz paremiološkega optimuma, verjetno ni paremiološka. Med enotami, za katere zadošča pragmatični pomenski opis, so to *Ne moreš verjeti, Figo pa x* in *To mi deli*, ob katerih nismo našli tudi nobenega uvajalnega sredstva, med enotami, pri katerih pragmatični opis po naši oceni ni nujen, pa so to *Šalo na stran, In še bi lahko naštevali, Ni, da ni* in *To pa še ni vse*. Tudi pri zadnjih naštetih enotah smo našli zelo malo uvajalnih sredstev. Pri zadnji izmed naštetih sta se obe najdeni uvajalni sredstvi navezovali le na njen oglaševalni izvor.

3 DOLOČANJE MEJE MED PAREMIOLOŠKIM IN NEPAREMIOLOŠKIM TER VPRAŠANJE REKOV

Pokazali smo, da v stavčni frazeologiji obstaja območje enot, ki modelirajo stvarnost, obenem pa nimajo lastnosti pregovorov in so med govorce uzaveščene v zelo različni meri. Ker tega nikogaršnjega ozemlja ne moremo zanemariti, nam preostaneta dve možnosti. Bodisi vsem takim enotam pripišemo status rekov in s tem prestavimo mejo paremiologije preko žanrskih določil ali pa dopustimo obstoj nežanrskih oz. neparemioloških stavčnih frazemov, za katere pragmatični opis ne zadostuje, in jih skušamo s pomočjo predstavljenih empiričnih pristopov ločiti od rekov. V prvem primeru bi stroka tem enotam žanrskost pripisala ad hoc oz. bi ustvarila tip, ki črpa iz žanrske predstave, a ta zanj ne predstavlja pogoja. V drugem primeru, h kateremu se bolj nagibamo, pa se moramo vprašati, kako nam empirična merila pomagajo ločiti reke od nežanrskih (neparemioloških) stavčnih frazemov z okrepljenimi referenčnimi sestavinami. Pokazali smo, da lahko pri enotah, ki jih ne moremo opisati le kot leksikalizirani odziv na okoliščine rabe, ampak poleg tega nujno kot leksikalizirani opis teh okoliščin, paremiološkost presojamo s pomočjo indicev, ki jih prinašajo podatki o pogostnosti enote in o njenih uvajalnih sredstvih.

To bi pomenilo preciznejšo terminološko rabo oznake »rek«, ki je do zdaj večinoma pokrivala to, kar ni spadalo nikamor drugam (Meterc 2016). Po Mlacku (1983: 131) se reki (ali vsaj njihovo žanrsko jedro) od pregovorov ločijo predvsem po nezaključenosti misli in manku širše sporočilnosti (nauka), pri obeh žanrih pa gre nujno za teksteme in ne le za gradnike besedila (Permjakov 1988: 83). Pomensko razlikovanje zasledimo tudi pri Toporišiču (1992: 210, 253), ki pa je za reke predlagal še merilo znanega avtorstva. Pokazali pa smo (Meterc 2016), da je merilo avtorstva smiselno obravnavati kot značilnost povsem drugega reda, in vpeljali razloček med določljivim in pripisovanim avtorstvom.³ Pojmovanje rekov bi se moralo premakniti z mrtve točke, na kateri jih stroka zanemarja kot enote, ki so »podobne pregovorom, a niso dovolj pregovorne«.⁴ Poleg tipičnih rekov, npr. *Saj nisva krav skupaj pasla* in *Saj ne gori voda*, ki so se znašli tudi v slovenskem paremiološkem minimumu in optimumu (Meterc 2014: 51), se seveda moramo zavedati obrobja, ki je prekrivno s pregovori (Permjakov 1970: 8–9; Mlacek 1983: 131), na drugi strani pa obrobja, ki ga predstavlja rob paremiologije oz. območje, ki nas je zanimalo v tem članku. Dodajmo, da bi v skladu z relativizacijo avtorstva in osamosvajanjem izraza *krilatice* v paremiološko oznako drugega reda, ki smo ju že izpostavili (Meterc 2016), lahko med reke prišteli enote, kakršna je *Kocka je padla*, pa tudi enote, kakršne so *Mi o volku*, *volk iz gozda*, *Operacija uspela – pacient umrl* in *Saj ni res, pa je*.

3 Tudi frazem *Vozi, Miško*, ki smo mu v tem prispevku prisodili le pragmatično funkcijo, lahko prištejemo med enote, ki jih v rabi spremlja zavest o izvorni govorni situaciji, čeprav gre pri njem bolj za zavest o filmskem liku in ne o avtorju v pravem pomenu besede.

4 Dodajmo, da tudi Čermákov slovar stavčnih frazemov (Čermák 2009) rekov – v nasprotju s pregovori – ne označuje posebej.

Ravnamo lahko tako, da opišemo, ali enota:

- (a) modelira stvarnost in imamo indice o žanrski uzaveščenosti;
- (b) modelira stvarnost in nimamo indicov o žanrski uzaveščenosti;
- (c) ne modelira stvarnosti in imamo indice o žanrski uzaveščenosti ali
- (č) ne modelira stvarnosti in nimamo indicov o žanrski uzaveščenosti.

Možnosti a in č spadata že v paremiološko in neparemiološko (pragmatično) jedro, možnosti b in c pa v prekrivno obrobje paremioloških žanrov in neparemioloških tipov frazemov. Ker hipotetično možnost c med gradivom potrjuje le enota *Vozi, Miško*, ki jo v rabi spremlja zavest o filmskem izvoru, lahko trdimo, da so žanrsko uzaveščene praviloma le take enote, ki vsaj do določene mere modelirajo stvarnost oz. za katere zgolj pragmatični opis ne zadošča. Pomembno je vprašanje pogostnosti, saj pri možnosti b samo ob dovolj velikem številu zgledov lahko odsotnost uvajalnih sredstev razumemo kot dovolj močan indic o žanrski neuzaveščenosti.

Eno izmed empiričnih možnosti za razmejitev sodobnih rekov od neparemioloških stavčnih frazemov, ki se po svojih referenčnih pomenskih sestavinah že oddaljujejo od pragmatičnega jedra, torej vidimo v ločnici, ki jo predstavlja pojavitev samostalniškega, posebno pa žanrskega uvajalnega sredstva med zgledi. Ni važno, za katero izmed žanrskih uvajalnih sredstev (npr. *pregovor, reklo, izrek*) gre, ker je njihova distribucija v laični rabi poljubna in razpršena (Meterc 2016). Pomembno je, da statusa neparemioloških stavčnih frazemov ne pripišemo relativno novim rekom, kakršen je *Operacija uspela – pacient umrl*, ki ga spremlja pestra množica uvajalnih sredstev, med katerimi je tudi tipično žanrsko uvajalno sredstvo *rek*. Vprašanje je, ali nam tudi preostala uvajalna sredstva lahko služijo za tako ločnico, na primer v slogu in geslo ob frazemu *Saj ni res, pa je*. Ob frazemu *Ostalo je zgodovina* npr. ne najdemo samostalniških uvajalnih sredstev, je pa precej ustaljenih večbesednih uvajalnih sredstev, ki so prav tako značilna za paremije, npr. *kot se reče, kot radi rečemo, kot pravijo* ipd. Ker smo že pokazali, da nekateri stavčni frazemi v pisnem korpusu niso tako pogosti, kakor bi lahko bili v enako obsežnem govornem korpusu, bi s tem paremiološkost z gotovostjo prisodili le nekaterim izmed njih. Pri enotah, ki so veliko bolj pogoste od najbolj pogostih paremij iz paremiološkega optimuma, lahko upravičeno sklepamo, da ne spadajo v paremiologijo, temveč v neparemiološki spekter stavčne frazeologije, odsotnost uvajalnih sredstev pa nam to domnevo lahko le še potrdi. Verjetno bomo lahko v prihodnosti z večjim vzorcem frazemov, ki bi jih zaradi dovolj visoke pogostnosti postavili na eno ali drugo stran tega praga, uspelo ugotoviti še kakšne posebnosti obeh polov stavčne frazeologije.

LITERATURA

- Čermák 2001** = František Čermák, Propoziciční frazémy a idiomy v češtině, v: *Frazeografia slovańska*, ur. Mieczysław Balowski – Wojciech Chlebda, Opole: Uniwersytet Opolski, 2001, 93–101.
- Čermák 2009** = František Čermák, *Slovník české idiomatiky a frazeologie 4: výrazy větné*, Praha: Leda, 2009.
- Čermák 2014** = František Čermák, *Proverbs: their lexical and semantic features*, Burlington: The University of Vermont, 2014.
- Gantar 2004** = Polona Gantar, *Frazem in njegovo besedilno okolje: doktorska disertacija*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana: [P. Gantar], 2004. – Razmnoženo.
- Gantar 2007** = Polona Gantar, *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007 (Lingua Slovenica 3).
- Jakop 2003** = Nataša Jakop, Pragmatični frazemi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski* 9 (2003), št. 2, 111–127.
- Jakop 2006** = Nataša Jakop, *Pragmatična frazeologija*, Ljubljana: Založba ZRC, 2006 (Linguistica et philologica 14).
- Kopřivová – Hnátková 2014** = Marie Kopřivová – Milena Hnátková, From Dictionary to Corpus, v: *Phraseologie im Wörterbuch und Korpus = Phraseology in dictionaries and corpora*, ur. Vida Jesenšek – Peter Grzybek, Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2014 (Mednarodna knjižna zbirka Zora 97), 155–168.
- Kržišnik 1994** = Erika Kržišnik, *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru glagolov govorjenja): doktorska disertacija*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana: [E. Kržišnik], 1994. – Razmnoženo.
- Kržišnik 2007** = Erika Kržišnik, Meja med semantičnim in pragmatičnim opisom frazeološke enote, v: *Slavenska frazeologija i pragmatika = Slavjanskaja frazeologija i pragmatika*, ur. Željka Fink Arsovski – Anita Hrnjak, Zagreb: Knjigra, 2007.
- Kržišnik 2013** = Erika Kržišnik, Moderna frazeološka veda v slovenistiki, v: *Frazeološka simfonija: zidaki frazeološke zgradbe*, ur. Nataša Jakop – Mateja Jemec Tomazin, Ljubljana: Inštitut Frana Ramovša ZRC SAZU, 2013, 15–26.
- Meterc 2014** = Matej Meterc, *Primerjava paremiologije v slovenskem in slovaškem jeziku na osnovi paremiološkega optimuma: doktorska disertacija*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Ljubljana: [M. Meterc], 2014. – Razmnoženo.
- Meterc 2015** = Matej Meterc, Enote slovenskega paremiološkega minimuma v govornem korpusu GOS, *Slavistična revija* 63 (2015), št. 1, 1–16.
- Meterc 2016** = Matej Meterc, Izrazi za stavčne frazeme v slovenskem govornem in raziskovalnem prostoru skozi čas, v: *Prostor in čas v frazeologiji*, ur. Mateja Jemec Tomazin, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko – Založba ZRC, ZRC SAZU, 181–191.
- Mlacek 1983** = Jozef Mlacek, Problémy komplexného rozboru prísloví a porekadíel, *Slovenská reč* 48 (1983), št. 2, 129–140.
- Permjakov 1970** = Grigorij Permjakov, *Ot pogovorki do skazki: zametki po obščej teorii kliše*, Moskva: Nauka, 1970.
- Permjakov 1988** = Grigorij Permjakov, *Osnovy strukturnoj paremiologii*, Moskva: Nauka, 1988.
- Stramljič Breznik 2000/01** = Irena Stramljič Breznik, Komunikacijski ali sporočanjski frazemi, *Jezik in slovstvo* 46 (2000/01), št. 5, 191–200.
- Toporišič 1992** = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992 (Leksikoni Cankarjeve založbe, zbirka Sopotnik).
- Verdonik 2014** = Darinka Verdonik, Frazeološkost krščanskega izrazja v vsakdanjem govoru, *Jezikoslovni zapiski* 20 (2014), št. 1, 59–78.

SUMMARY

Empirical approaches to distinguishing between the non-paremiological and paremiological sentential phrasemes

The motivation to examine the border between paremiological and non-paremiological sentential phrasemes stems from previous investigation of the unbalanced reflection of those two spectrums among speakers and researchers. This is connected with the problem of defining a saying (*rek*) in Slovenian phraseology. Some sayings are very close to proverbs, and together they represent the core of Slovenian paremiology, but the Slovenian term *rek* could also be used to describe many units on the border of paremiology. The article proposes empirical criteria to distinguish units that should be placed on the edge of the paremiological spectrum from those that represent the edge of the non-paremiological spectrum of sentential phraseology. To this end, the corpus frequency was checked for twenty phrasemes that the authors believe occur at the border of paremiology in the corpus of both written (*Gigafida*) and spoken (*GOS*) Slovenian. Another empirical approach is based on analyzing introductory formulas that occur next to the phraseological units in the corpora. Both criteria—frequency and the use of introductory formulas—are then contrasted with the presence of the semantic and pragmatic features of the units examined.